

واکاوی رابطه‌ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال از منظر قرآن کریم

بتول عرب نژاد^۱

چکیده

رابطه‌ی بین امنیت اقتصادی و التزام به حلال یک رابطه‌ی دوسویه و تنگاتنگ است. این التزام به حلال، از یک سو، به ایجاد اعتماد در معاملات و روابط اقتصادی منجر می‌شود که خود بسترساز امنیت اقتصادی است؛ زیرا سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی با اطمینان خاطر بیشتری به سرمایه‌گذاری و فعالیت می‌پردازند. از سوی دیگر، اجتناب از کسب مال از طرق حرام، از ایجاد بحران‌های اقتصادی ناشی از رفتارهای سودجویانه و غیرمسئولانه جلوگیری می‌کند. قرآن کریم با تأکید بر التزام به حلال، در واقع، یک چارچوب اخلاقی و رفتاری را برای دستیابی به امنیت اقتصادی پایدار ارائه می‌دهد. مقاله حاضر با هدف تبیین واکاوی رابطه‌ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال از منظر قرآن کریم به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای به رشته تحریر در آمده است. مهمترین یافته‌های تحقیق حاضر عبارتند از: امنیت اقتصادی از منظر اسلام، صرفاً رفاه مادی نیست، بلکه تلفیقی از برکت، عدالت و آرامش روانی است که ریشه در کسب روزی حلال دارد. پایبندی به اصول حلال، ضمن جلوگیری از فساد اقتصادی ناشی از اعمال غیرقانونی مانند ربا و رشوه، به توزیع عادلانه ثروت و کاهش شکاف طبقاتی کمک کرده و از طریق تقویت قناعت و اعتماد به خداوند، به آرامش روانی فردی و اجتماعی منجر می‌شود. بنابراین، کسب روزی حلال به عنوان یک اصل کلیدی، هم در ایجاد امنیت اقتصادی و هم در تحقق عدالت اجتماعی نقش بنیادین ایفا می‌کند.

کلیدواژه: التزام به حلال، امنیت اقتصادی، قرآن کریم، واکاوی.

^۱ . دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها).

مقدمه

امنیت اقتصادی، که شامل ثبات، رشد، و توزیع عادلانه ثروت است، به عنوان یک بستر ضروری برای تحقق جامعه‌ای سالم و پویا مطرح می‌شود. قرآن کریم با تأکید بر مفاهیمی همچون «عدالت اقتصادی»، «انفاق» و «زکات»، به دنبال ایجاد یک نظام اقتصادی است که در آن نیازهای اساسی جامعه تأمین شده و از تمرکز ثروت در دست عده‌ای خاص جلوگیری شود. از سوی دیگر، التزام به حلال، که به معنای کسب درآمد و مصرف آن از طرق مشروع و پرهیز از هرگونه فعالیت اقتصادی ناسالم و حرام است، نقش مهمی در تضمین پایداری و مشروعیت نظام اقتصادی دارد.

قرآن کریم، کسب روزی حلال را نه تنها یک تکلیف شرعی، بلکه یک ضرورت برای تحقق امنیت اقتصادی در جامعه می‌داند. التزام به حلال، از طریق ایجاد شفافیت، عدالت و مسئولیت‌پذیری در معاملات و فعالیت‌های اقتصادی است و از ایجاد بحران‌های مالی و اقتصادی ناشی از رفتارهای سودجویانه، رباخواری، قمار و احتکار جلوگیری می‌کند. این رویکرد، با کاهش ریسک‌های اخلاقی و رفتاری در اقتصاد، منجر به افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی شده و زمینه‌ساز رشد پایدار و توزیع عادلانه‌تر ثروت در جامعه می‌گردد. در نتیجه، امنیت اقتصادی، به عنوان یک پیش‌نیاز اساسی برای تحقق اهداف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع اسلامی، به طور مستقیم با التزام به حلال در فعالیت‌های اقتصادی پیوند می‌خورد و سبب برکت در مال حلال می‌شود.

مقاله حاضر با هدف تبیین واکاوی رابطه‌ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال از منظر قرآن کریم پاسخگوی سوال زیر است:

- رابطه‌ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال از منظر قرآن کریم چگونه است؟

در زمینه واکاوی نوشته‌های متعددی به رشته تحریر در آمده رابطه‌ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال از منظر قرآن کریم است از جمله:

همچنین مقاله «واکاوی راهبرد سطح فردی امنیت اقتصادی در سیره و سنت نبوی (ص) با استفاده از روش تحلیل تماتیک»، نوشته زهرا بختیاری و همکاران (۱۴۰۳)، نویسنده در این مقاله با استفاده از روش تحلیل تماتیک (تحلیل مضمون) و با بهره‌گیری از شاخص‌های موجود در علم اقتصاد به راهبرد امنیت اقتصادی در سیره نبوی معطوف به حوزه‌های مختلفی از جمله امنیت غذا، امنیت مسکن و سرپناه، امنیت اشتغال پرداخته است.

۱- مفهوم امنیت اقتصادی

جهت روشن شدن مفهوم امنیت اقتصادی ابتدا مفهوم امنیت و اقتصاد مورد بررسی قرار می‌گیرد:

امنیت در لغت به معنای در امان بودن، ایمنی، آرامش و آسودگی. در اصطلاح: مأخوذ از عربی، بی‌خوفی. امیرالمومنین علیه السلام فرمود بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنین در آن امنیت نداشته باشند.^۲

اقتصاد در لغت به معنای میانه راه رفتن میانه روی کردن به اندازه خرج کردن تعادل دخل و خرج را نگاه داشتن میانه روی، میانه‌روی در هر کار.^۳ در اصطلاح (در تداول) نحوه زندگی در جهت معیشت دنیوی و شئون مادی، هر آنچه در تأمین امور معاش و تنظیم آن دخیل بود و نیاز عموم را از این بعد برطرف سازد. اقتصاد به این معنی در- دو بخش آن یعنی بخش فردی و آنچه که در این رابطه به فرد و وظیفه او محول است، و بخش دیگر که به هیئت حاکمه ارتباط دارد- از جمله اهداف مهم پیامبران و ادیان آسمانی بوده است.^۴

امنیت اقتصادی به معنای طرد هرگونه فشار خارج از کنترل افراد یک جامعه در مسیر اشتغال و کسب درآمد برای دستیابی به سطح متوسط رفاه اقتصادی آن جامعه است.^۵ در اصطلاح امنیت اقتصادی عبارت

۱. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۲۳۴.

۲. حسینی دشتی، معارف و معاریف، ص ۹۰۶.

۳. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۲۱۵.

۴. حسینی دشتی، معارف معاریف، ص ۸۲۸.

۵. جهانیان، امنیت اقتصادی، صص ۱۴-۱۵.

است از آزادی از هر نوع ترس، شک و ابهام در بلا اجرا ماندن تعهدات و مطالبات و در عین حال حصول اطمینان از برخورداری از ثمره فعالیت‌هایی که در زمینه تولید ثروت و توزیع و مصرف آن صورت می‌گیرد.^۱

۱-۲- حلال

حلال در مقابل حرام، به معنای آن‌چه از نظر شرع و عقل، روا و جایز است.^۲ به بیانی دیگر، آن‌چه حکم حرمت از آن برداشته شده و انجام و ترکش موجب عقاب نمی‌شود. در اصطلاح هر فعل یا قولی که از جانب شارع، دلیلی بر حرمت یا وجوب آن وارد نشده باشد، حلال واقعی است. چنان که در موارد شک در حلیت فعل یا قولی به جهت عدم وصول دلیل بر حرمت یا حلیت آن یا اجمال دلیل و یا تعارض دو دلیل اصل در آن، حلیت ظاهری است.^۳

۲- رابطه‌ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال از منظر قرآن کریم

در قرآن کریم، امنیت اقتصادی و التزام به حلال به عنوان دو ستون اساسی جامعه‌ای سالم و پویا معرفی شده‌اند. خداوند متعال در آیات متعددی از قرآن کریم به روزی حلال و پرهیز از کسب درآمد از راه‌های نامشروع تأکید می‌ورزد و این امر را موجب برکت در زندگی و دوری از عذاب الهی می‌داند از جمله:

۲-۱- برکت اقتصادی

برکت اقتصادی، دانشی است که به کشف علل و موانع رشد پایدارهای نعمت مادی مورد نیاز در عرصه زندگی در جهت سعادت جامعه انسانی بر اساس مبانی هستی‌شناسانه، معرفت‌شناسانه و

۱. برومند، امنیت اقتصادی در ایران و چند کشور منتخب (مطالعه تطبیقی)، ص ۲۵.

۲. مشکینی، مصطلحات الفقه، ص ۲۱۶.

۳. عبدالمنعم، معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهیة، ج ۱، ص ۵۸۵.

۴. موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، فرهنگ فقه فارسی، ج ۳، ص ۳۶۶.

ارزش‌شناسانه اسلام می‌پردازد و بر اساس این علل به وصف، تحلیل جوامع و ارائه راهبرد در جهت پایدار نعمت‌های مادی می‌پردازد.^۱

خداوند در پی حرکت انسان به سمت رزق حلال، مقوله «برکت» را قرار داده است و وجود این دو در زندگی، ما را به سوی «اقتصاد اسلامی» سوق می‌دهد، به عبارت دیگر، اقتصاد اسلامی چیزی است که محصول آن «رزق حلال» و «برکت» باشد. رزق حلال و برکت دو عاملی است که در رشد انسان‌ها نقش قابل توجهی دارد، اما فراتر از رزق حلال، مقوله «برکت» است.^۲

بنابر روایاتی که از پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و امامان معصوم (علیهم‌السلام) رسیده، بر همه لازم است در راه به‌دست آوردن درآمد حلال تلاش کنند. پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرماید: «طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ»؛^۳ به دنبال روزی حلال رفتن، بر هر مرد و زن مسلمان لازم است.

در قرآن کریم، برکت اقتصادی و رزق حلال به‌طور مستقیم با یکدیگر مرتبط هستند. خداوند در آیات مختلف به اهمیت کسب روزی حلال و پرهیز از مال حرام اشاره کرده و برکت را به رعایت اصول اخلاقی و دینی مرتبط می‌داند. به‌عنوان مثال:

«وَقَطَعْنَاهُمْ اِثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَّمًا وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ اَنْ اَضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اِثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلٰوٰى كُلُّوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ»؛^۴ و آنان را به دوازده عشیره که هر یک امتی بودند تقسیم کردیم، و به موسی -وقتی قومش از او آب خواستند- وحی کردیم که با عصایت بر آن تخته سنگ بزن. پس، از آن، دوازده چشمه جوشید. هر گروهی آبشخور خود را بشناخت؛ و ابر را

۱. میر معزی، درآمدی بر علم اقتصاد اسلامی، شماره ۵۰، ص ۲.

۲. شیخان، رزق حلال و برکت محصول اقتصاد اسلامی، ش ۲۰، ص ۲.

۳. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۹.

۴. اعراف: ۱۶۰.

پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) به مدینه هجرت کرد و حکومت دینی خویش را بنیان نهاد، عدالت اجتماعی از پایه‌های آن بود. در نظام‌نامه‌ای که پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) پدید آورد و به مثابه قانون اساسی مدینه النبی بود، آشکارا می‌توان سلطه قسط و عدل را بر همه اصول و قوانین دید. در این نظام‌نامه، هر کس و هر گروه و جماعتی بر سر جای خویش بود و روابط مسلمانان با دیگر طوایف نیز در آن به گونه‌ای عدالت‌محورانه تشریح گشته بود.^۱

عدالت به عنوان شالوده اصلی بعثت پیامبران در مکتب اسلام، یک اصل بنیادین است که اثرگذاری مستقیم بر مؤلفه‌های مختلف نظام اجتماعی دارد، به‌ویژه بر امنیت اقتصادی. گسترش عدالت در جامعه، که تجلی آن در توزیع مناسب و عادلانه امکانات عمومی، مبارزه قاطع با فقر، فساد، و تبعیض است، به‌طور مستقیم موجب تقویت امنیت اقتصادی می‌شود. امنیت اقتصادی، فراتر از فقدان بحران‌های کلان، مستلزم وجود یک ساختار توزیعی عادلانه است که در آن حقوق اقتصادی افراد تضمین شده باشد و افراد از این اطمینان برخوردار باشند که تلاش‌هایشان به یغما نرفته و دسترسی‌شان به منابع حیات، عادلانه و بدون تبعیض خواهد بود. در غیاب عدالت، بی‌عدالتی و تبعیض، منجر به تمرکز ثروت، ناامیدی اقشار وسیعی از جامعه، کاهش انگیزه تولید و سرمایه‌گذاری و در نهایت، فروپاشی اعتماد عمومی و ایجاد بی‌ثباتی اقتصادی خواهد شد. بنابراین، برقراری عدالت، نه تنها پیش‌نیاز تحقق جامعه مطلوب و مدینه فاضله، بلکه بستر اصلی و سرمایه حیاتی برای تأمین و حفظ امنیت اقتصادی پایدار است.^۲

در قرآن کریم، رابطه مستقیم میان عدالت اجتماعی و رعایت رزق حلال برقرار است؛ به‌طوری که کسب رزق حلال عامل کلیدی در برقراری توازن و انصاف در توزیع ثروت‌ها و منابع اقتصادی ذکر شده است: «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»؛ ای پیامبران، از چیزهای پاکیزه بخورید و کار شایسته کنید، که من به آنچه انجام می‌دهید دانایم.

۱. استادی و محمد و شنوی، حیاة النبی و سیرته، ص ۲۸۳-۲۷۸.

۲. دهقان و مدبر و فاسیمی، تقویت و گسترش عدالت اجتماعی با رویکرد جهاد اقتصادی، ص ۱.

آیه شریفه بر اهمیت تغذیه سالم و حلال برای پیامبران الهی تأکید دارد و به دو جنبه «طیب» و «حلال» بودن غذا اشاره می‌کند: پاکیزگی بهداشتی و حلال بودن شرعی. این دستور نه تنها نشان‌دهنده جنبه انسانی پیامبران و لزوم پیروی از آنان است، بلکه بیانگر تأثیر تغذیه بر رفتار و عملکرد انسان نیز هست.

نتایج

نتایج تحقیق حاصل با عنوان «واکاوی رابطه ی امنیت اقتصادی و التزام به حلال در قرآن کریم» عبارتند از:

واکاوی ارتباط میان امنیت اقتصادی و التزام به کسب روزی حلال از منظر قرآن کریم نشان می‌دهد که این دو مفهوم، در چارچوب اقتصاد اسلامی، به صورت یکپارچه عمل کرده و بر یکدیگر تأثیرگذارند. کسب روزی حلال به عنوان منبع اصلی «برکت اقتصادی» در جامعه عمل می‌کند و به رشد پایدار مادی و معنوی می‌انجامد. این امر با اصل «عدالت اقتصادی» که توزیع عادلانه ثروت و پرهیز از کم‌فروشی و کسب مال از راه‌های نامشروع را ترویج می‌دهد، همسو است. در نهایت، پایبندی به این اصول، منجر به «آرامش روانی» فردی و اجتماعی می‌شود، زیرا احساس ارزشمندی، وجدان آسوده و اعتماد به نفس را تقویت کرده و از گرفتاری‌های روحی و روانی ناشی از کسب مال حرام جلوگیری می‌کند. بنابراین، امنیت اقتصادی در اسلام، نه تنها به معنای رفاه مادی، بلکه تلفیقی از برکت، عدالت و آرامش است که ریشه در التزام به کسب روزی حلال دارد.

فساد اقتصادی، که ریشه در اعمال غیرقانونی و عدم شفافیت دارد و مانع توسعه‌یافتگی می‌شود، با اصول اسلامی مبنی بر کسب رزق حلال و عدالت اجتماعی پیوند ناگسستنی دارد. قرآن کریم با تأکید بر «اکل اموال بالباطل» و نهی از هرگونه تصرف ناروا و غیرقانونی در اموال دیگران، که مصادیق آن شامل ربا، رشوه، اختلاس و قمار می‌شود، راه را برای جلوگیری از فساد اقتصادی هموار می‌سازد. این رویکرد، با ترویج فرهنگ قناعت و اعتماد به خداوند، ضمن تأمین «آرامش روانی» فردی، به کاهش شکاف طبقاتی و اختلالات اقتصادی کمک می‌کند. علاوه بر این، مفهوم «عدالت اجتماعی» که بر رعایت تناسب، استحقاق و شایستگی در جامعه تأکید دارد، از طریق رعایت رزق حلال و پرهیز از کسب مال از راه‌های حرام، توازن در توزیع ثروت و منابع را تضمین کرده و به تقویت پایه‌های نظام اقتصادی عادلانه و کاهش فساد در جامعه منجر می‌شود. در نهایت، مصرف غذاهای «طیب» و «حلال» که با رعایت حقوق دیگران حاصل شده‌اند، مستقیماً بر رفتار و عملکرد فرد تأثیر مثبت گذاشته و از معاملات ناسالم و استثمار جلوگیری می‌کند، که این خود تقویت‌کننده عدالت اجتماعی و کاهش‌دهنده فساد است.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. استادی و محمد وشنوی، رضا و قوام الدین، **حیاء النبی و سیرته**، تهران: چاپ اول، ۱۳۷۷ ه.ش.
- ۲. برومند، شهزاد و همکاران، **امنیت اقتصادی در ایران و چند کشور منتخب (مطالعه تطبیقی)**، تهران: مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
- ۳. بیات، عبدالرسول، **فرهنگ واژه‌ها**، تهران: اندیشه و فرهنگ دینی، چاپ سوم، ۱۳۸۶ ه.ش.
- ۴. جهانیان، ناصر، **امنیت اقتصادی**، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۱ ه.ش.
- ۵. حسینی دشتی، مصطفی، **معارف و معاریف**، تهران: مؤسسه فرهنگی آرایه، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ ه.ش.
- ۶. حمزوی، حسین، **فساد**، تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، چاپ اول، ۱۳۹۳ ه.ش.
- ۷. خمینی، روح‌الله، **شرح حدیث جنود عقل و جهل**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۹ ه.ش.
- ۸. خوشبیان، حسن، **سلسله درس‌های قرآن**، تهران: گلستان معرفت، چاپ اول، ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۹. رضایی اصفهانی، محمد علی، **تفسیر قرآن مهر**، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۷ ه.ش.
- ۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ ق.
- ۱۱. عبدالمنعم، محمود این عبدالرحمان، **معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهیة، دارالفضیله**، دمشق: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۲۹ ه.ق.
- ۱۲. عمید، حسن، **فرهنگ فارسی عمید**، تهران: امیر کبیر، چاپ چهل و دوم، ۱۳۸۹ ه.ش.

۱۳. قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم: موسسه فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ بیست و سوم، ۱۳۹۱ ه.ش.

۱۴. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، تهران: اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۷۵ ش.

۱۵. مشکینی، علی، مصطلحات الفقه، تهران: موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۳ ه.ش.

۱۶. هاشمی شاهرودی، محمود، فرهنگ فقه فارسی، تهران: موسسه دایره المعارف فقه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۲ ه.ش.

مقاله

۱. حمید زاده، اسماعیل "نقش امنیت روانی در جهاد اقتصادی" شماره ۱۹۹۲۶، ۱۳۹۰ ه.ش.

۲. دهقان و مدبر و قاسمی، محمد حسن و لیلا و رضا "تقویت و گسترش عدالت اجتماعی با رویکرد جهاد اقتصادی" شماره ۲، ۱۳۹۰ ه.ش.

۳. شیخان، امیر محسن "رزق حلال و برکت محصول اقتصاد اسلامی" شماره ۲۰، ۱۳۹۵ ه.ش.

۴. فیض، سعید "مفاسد اقتصادی زمینه‌های اجتماعی" ۱۳۷۶ ه.ش.

۵. موسویان و بهاری، عباس و حسن "مبانی فقهی بازارهای پول و سرمایه و کاربردهای آن" شماره ۱، ۱۳۹۲ ه.ش.

۶. میر معزی، حسین "درآمدی بر علم اقتصاد اسلامی" شماره ۵۰، ۱۳۹۳ ه.ش.